

ENSV ÜLEMNÕUKOGU MOODUSTAMINE VALIMISED JA KOMPLEKTEERIMISE PÕHIMÕTTED

OLEV LIIVIK

Sissejuhatus

NSV Liidus kujutas ülemnõukogu endast kommunistliku totalitaarriigi immanentset institutsiooni, mis pidi väljendama tema poliitilise süsteemi demokraatlikke aluseid. Kuna „nõukogud“ olid andnud sellele riigile nime, siis oli nende moodustamine ideoloogiliselt vääramatu, ehkki tegeliku riigijuhtimise seisukohalt puudus ülemnõukogul kui kvaasi-parlamendil NSV Liidus otstarve. Konstitutsiooni järgi oli NSV Liidu Ülemnõukogu NSV Liidu kõrgeimaks riigivõimuorganiks – seadusandlikuks organiks, mille analoogiks liiduvabariikides, antud juhul Eesti NSV-s oli vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu. Ülemnõukogu kujutati rahva suveräänse tahte väljendajana ning rahvale kuuluva võimu esindajana.¹

Reaalset võimu ülemnõukogul ei olnud. Talle esitati parteiorganite ja valitsuse kaudu kommunistliku partei organite tahe, mis tal tuli vormistada konstitutsiooniliste seaduste ja normatiivaktide vastuvõtmisega. Hoolimata sellest, et ülemnõukogu ei funktsioneerinud kõrgeima võimuorganina, püüti „rahva esindusorgani“ kaudu, nagu ülemnõukogu NSV Liidus sageli kutsuti, saavutada võimu legitiimsust, mida kindlustati regulaarsete valimiste teel. Sisutühja rahvaesinduse puhul paistis see ebaratsionaalse praktikana, aga siiski ei tekkinud võimudel kiusatust valimistest loobuda ja seda isegi olukorras, kus n-ö rahvaesindused alates võimuhierarhia alamastmest, külanõukogudest, kuni NSV Liidu Ülemnõukoguni moodustati ühendaadilistes valmisringkondades, kusjuures kandidaat pidi olema vastava taseme parteiorgani poolt eelnevalt heaks kiidetud. Mõistagi välistas taoline printsiip valikuvõimaluse ning hääletajad taandusid pelgalt võimu tööriistadeks, kelle tahtest midagi ei sõltunud. Vormiliselt oli võimalik ainsa kandidaadi vastu hääletada, valimisedel rikkuda või valimistel mitte osaleda, kuid need polnud tõsiseltvõetavad alternatiivid. Tegemist ei olnud valimiste, vaid hääletamisega. 1940. aasta Riigivolikogu valimisedeli ametlik nimetus oligi veel „hääletamisedel“; NSV Liidu valimiste määrustiku järgi nimetati seda 1941. aastast juba „valimisedeliks“.² Lähtudes alljärgneva uurimuse aluseks olnud dokumentidest kasutatakse edaspidi terminit „valimised“.

Kommunistliku partei eesmärk ei olnud pelgalt valimiste toimumine, vaid ka maksimaalselt absoluutne valimistulemus. Ametliku statistika kohaselt oli sovetlikest valimistest osavõtt ja saadikukandidaatidele antud häälte osakaal ligi 100%. Vaevast usuti NSV Liiduski taolisse utoopilisse valimistulemusse, kuid sovetlike valimiste näol ei olnudki tegemist normaalse nähtusega, vaid rituaalse toiminguga, millega taheti siseriiklikult ja rahvusvaheliselt demonstreerida nõukogude rahva üksmeelt, kohusetundlikust kodanikukohustuse täitmisel ning piiratud usaldust võimu vastu. Seetõttu ei olnud vaja näha vaeva valimistulemuse originaalsuse saavutamiseks, vaid kehtis jesuiitlik põhimõte „eesmärk pühitseb abinõu“.

¹ Ülemnõukogu koht NSVL poliitilises süsteemis oli sätestatud konstitutsiooniga. Liiduvabariikide ülemnõukogu jurisdiktsiooni ja pädevust oli lisaks NSV Liidu konstitutsioonile korratud liiduvabariikide konstitutsioonides.

² Valimisedel oli kasutusel juba 1941. aastal, kui Eestis ja mõnes teises liiduvabariigis korraldati valimised NSVL Ülemnõukokku. Vt lähemalt: *NSVL Ülemnõukogu valimiste määrustik* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1940).

Valimised NSV Liidus olid sovetliku ideoloogia silmis ühed olulisemad sündmused, aga see-eest sisutühjad, kallid ja ebaefektiivsed.³

Eesti NSV valimiste üldiseloostus

Eesti NSV-s korraldati aastatel 1940-1990 kohaliku ülemnõukogu 12 koosseisu valimised. Kuni 1978. aastani toimusid valimised iga nelja aasta tagant. 1978. aastal vastu võetud uus Eesti NSV konstitutsioon määras ülemnõukogu volituste tähtjaks 5 aastat, nagu oli aasta varem määratud ka uus Nõukogude Liidu konstitutsioon NSV Liidu Ülemnõukogule. Tegelikult tuli 1940. aastatel sõjast tingituna valimistesse pikem paus, esimese ja teise ülemnõukogu koosseisu valimisi (vastavalt 1940 ja 1947) lahutas üle kuue aasta.

Esimesed ülemnõukogu valimised erinesid vormiliselt kõigist ülejäänutest, sest need korraldati okupatsioonivõimude poolt 14.-15. juulil 1940 näiliselt Eesti Vabariigi Riigivolikogu valimistena. Samadel päevadel moodustati uued esinduskogud ka Lätis ja Leedus, mis okupeeriti samaaegselt Eestiga 1940. aasta juunis. 1940. aasta juulis toimunud valimised erinesid hilisematest ülemnõukogude valimistest siiski vaid vormi, mitte sisu poolest – ka need viidi juba läbi nõukogulike mallide järgi. Eestis lubati valimistele ainult üks valimisblokk, okupeeriva võimu poolt moodustatud ja selle esindajate heaks kiidetud platvormiga Eesti Töötava Rahva Liit (ETRL), Eestis esitatud vastaskandidaatide kandidatuurid tühistati olid ühe erandiga.⁴ Teadmata põhjustel lubati kandideerida vaid talupidajal Jüri-Rajur Liivakul. Ometi ei pääsenud ka tema vintsutustest, sest ta arreteeriti valimiste eelõhtul süüdistatuna vekslivõltsimises ja ta oli sunnitud kaks nädalat vanglas veetma. 1940. aasta Riigivolikogu valimisi põhjalikumalt käsitlenud Indrek Paavle oletab, et Liivaku kandidatuuri püsijätmisega võidi soovida avalikkusele jätta mulje tegelikest valimistest või anda signaal, et opositsioonikandidaat on kurjategija.⁵

Järgnevatel valimistel oli vastaskandidaatide ülesseadmine juba välistatud. Samuti loobuti edaspidi Eesti Töötava Rahva Liidu valimisbloki nimetuse kasutamisest ja võeti kasutusele „kommunistide ja parteitute bloki“ nimi, millisenä tunti teda kõikajal NSV Liidus. Valimiste sisu hakkas Eesti NSV-s muutuma alles 1980. aastate lõpul. Kohalikul tasandil korraldati 1987. aastal eksperimendina Haapsalu rajooni rahvasaadikute nõukogu valimised mitmemandaadilistes valimisringkondades – kandidaate oli rohkem kui mandaate.⁶ Mitme kandidaadiga valimised Eesti NSV Ülemnõukogusse toimusid esmakordselt 1988. aasta sügisel, kui kuulutati välja rahvaesindusest väljalangenud saadikute asendusvalimised.⁷ Kõikidest varasematest Eesti NSV Ülemnõukogu valimistest erinesid aga 1990. aasta valimised. Nüüd anti elektoraadil võimalus langetada valik mitme kandidaadi ja poliitilise platvormi vahel. Uutes tingimustes ei olnud kommunistlik partei edukas, suur osa liikmetest astus parteist välja juba enne Eesti iseseisvuse taastamist 1991. aasta augustis.

³ Allan Puur ja Liivi Uuet, „Eesti NSV 1940.–1950. aastate valimiste materjalid rahvastikuloo allikana,“ *Tuna* nr 2 (2010): 61.

⁴ Indrek Paavle, „Anneksioon,“ – Sõja ja rahu vahel, vol 2, Esimene punane aasta: okupeeritud Eesti julgeolekupoliitiline olukord sõja alguseni, toim Meelis Maripuu ja Enn Tarvel (Tallinn: S-Keskus, 2010), 132–137.

⁵ Paavle, „Anneksioon,“ 136.

⁶ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsus Eesti NSV kohalike rahvasaadikute nõukogude valimiste läbiviimise kohta eksperimendina mitmemandaadilistes valimisringkondades, 26. märts 1987, ERA R-3.3.13360, 93–97.

⁷ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsus väljalangenud saadikute asemele Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute valimiste tulemuste kohta, 15. november 1988, ERA R-3.3.14504, 1–3.

Tabel. Eesti NSV Ülemnõukogu valimiste ametlikud tulemused 1940-1990⁸

Kooseis	Volituste kestvus	Valimiste aeg	Valimiste tulemused protsentides		Valitud rahvasaadikud
			Valimistest osavõtt	Poolthääletanute osakaal	
I	25.08.1940-16.02.1947	14.-15.07.1940*	84,1	92,8%	80
II	16.02.1947-25.02.1951	16.02.1947	99,33	96,17	100
III	25.02.1951-27.02.1955	25.02.1951	99,89	99,85	115
IV	27.02.1955-15.03.1959	27.02.1955	99,81	99,82	125
V	15.03.1959-17.03.1963	15.03.1959	99,59	99,53	125
VI	17.03.1963-19.03.1967	17.03.1963	99,55	99,53	178
VII	19.03.1967-13.06.1971	19.03.1967	99,67	99,64	178
VIII	13.06.1971-15.06.1975	13.06.1971	99,82	99,78	183
IX	15.06.1975-24.02.1980	15.06.1975	99,98	99,89	200
X	24.02.1980-24.02.1985	24.02.1980	99,99	99,89	285
XI	24.02.1985-18.03.1990	24.02.1985	99,99	99,96	285
XII	18.03.1990-29.09.1992	18.03.1990	71	mitme kandidaadiga valimised mitmemandaadilistes ringkondades	105

NSV Liidus seati valimistel saadikukandidaadid üles territoriaalsete valimisringkondade järgi, mis lähtusid elanike arvust. Ringkondade suurus ja valijate arv varieerusid liiduvabariigiti oluliselt. Eesti NSV-s olid need ühed väiksemad ning seoses ülemnõukogu saadikute arvu suurenemisega läbi terve Nõukogude perioodi esindusnormid aina kahanesid. Eesti NSV konstitutsiooni järgi oli 1940. aastatel ette nähtud valida üks saadik 10 000 elaniku kohta.⁹

⁸ Eerik-JuhanTruuväli, *Valimisõigus ja valimised Eestis 1917–1980, vol 2. Nõukogude valimissüsteem ja rahvasaadikute koosseis 1940–1980* (Tallinn: Eesti Raamat, 1986), 120–121; *Rahva Hää!*, 28. veebruar 1985, nr 51.

* Korraldati Eesti Vabariigi II Riigivolikogu valimistena. 1937./1938. aasta põhiseaduse järgi oli Eesti Vabariigi Riigikogu kahekojaline, koosnedes nimetatavast Riiginõukogust (40 liiget) ja valitavast Riigivolikogust (80 liiget). Pärast Eesti okupeerimist saadeti Riigikogu laiali, uut Riiginõukogu okupatsioonivõimud ei moodustanud.

⁹ *Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon (Põhiseadus)* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946), 8.

Tegelikkuses erinesid esindusnormid põhiseaduses fikseeritust ja probleem seisneb eelkõige valimisõiguslike isikute arvus. Nõukogude statistika moonutuste ning ebatäpsuste tõttu ei ole valimisõiguslike elanike arvud kuigi usaldusväärsed. 1947. aasta ülemnõukogu valimistel kui moodustati 100-liikmeline rahvaesindus, oli Erik-Juhan Truuvälja andmetel valimisõiguslikke elanikke 804 172,¹⁰ Allan Puuri ja Liivi Uueti avaldatud andmete järgi see eest üle 828 tuhande. Viimaste hulka olid arvatud ka ca 100 000 kinnistes valimisjaoskondades hääletanud sõjaväelast.¹¹ 1980. aastal oli valijate nimekirjas Truuvälja järgi 1 060 478 inimest, kes valisid 285 saadikut. Vaatamata hääleõiguslike kodanike arvude ambivalentsele oli esindusnorm 1947. aastast kuni 1980. aastani ikkagi kahanenud 8000-lt 3720-ni.¹²

Saadikukandidaatide ülesseadmine ja kinnitamine

Saadikukandidaatide ülesseadmisel olid NSV Liidus kehtestatud formaalsed protseduurireeglid, millel siinkohal pikemalt ei peatuta. Ei saa võtta tõsiselt Nõukogude valimisõiguse eksperdi Juhan-Erik Truuvälja 1986. aastal kirjapandut, mille järgi oli nõukogude valimistel „üheks keskseks etapiks saadikukandidaatide ülesseadmine ja nende läbiarutamine valimiskoosolekul.“¹³ Tegelikult sõltus kandidaatide valimine ja kinnitamine ainult kommunistliku partei organitest. Sarnaselt parteinomenklatuuriga toimus ülemnõukogu saadikukandidaatide kinnitamine kaheetapiliselt: liiduvabariiklikul ja kõrgemal üleliidulisel tasandil. Taolisele protseduurile viitavad 1963. aasta ülemnõukogu valimistega seonduvad dokumendid. 16. veebruaril 1963 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (edaspidi EKP KK) Presiidiumile saadetud EKP KK parteiorganite osakondade juhatajate kirjast, mis käsitles vigu saadikukandidaatide valimisel, nähtub, et EKP linnakomiteed ja kolhoosi- ja sovhoositootmise valitsuste parteikomiteed¹⁴ esitasid EKP KK-le ülemnõukogu saadikukandidaadid, kes kooskõlastas need omakorda Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei (edaspidi NLKP) KK-ga.¹⁵ Tõenäoliselt järgnes alles pärast Moskva heakskiitu EKP KK kinnitus saadikukandidaatide nimekirja kohta, mis vormistati 29. jaanuaril 1963 EKP KK Presiidiumi otsusega.¹⁶ Alles seejärel käivitus avalikkusele suunatud nn kandidaatide ülesseadmise kampaania, mis oli tegelikult farss, sest saadikukandidaadid ei olnud mitte ainult kinnitatud, vaid ühtlasi ka juba valimisringkondasse jaotatud. EKP KK I sekretäri Johannes Käbini informatsioonist NLKP KK-le 14. veebruarist 1963 ilmneb, et kandidaatide ülesseadmisega kavatseti Eesti hakkama saada ajavahemikus 13.-20. veebruarini.¹⁷ Valijad said oma hääle saadikukandidaatidele anda 17. märtsil.

¹⁰ Truuväli, 121.

¹¹ Puur ja Uuet, 70.

¹² Truuväli, 120–121.

¹³ Samas, 21.

¹⁴ 1962. aastal nimetati rajoonide parteikomiteed ümber Kolhoosi- ja Sovhoositootmise Valitsusteks.

Ümbernimetamine tühistati samal aastal.

¹⁵ “Oletatavatest vigadest Eesti NSV Ülemnõukogu saadikukandidaatide valimisel,” EKP KK tööstuse ja ehituse juhtimise büroo parteiorganite osakonna juhataja S. Tšernikov ja EKP KK põllumajanduse juhtimise büroo parteiorganite osakonna juhataja V. Tint EKP KK Presiidiumile, 16. veebruar 1963, ERAF 1.4.2880, 11–14.

¹⁶ “Eesti NSV Ülemnõukogu saadikukandidaatide koosseisust,” EKP KK büroo protokoll nr 8, 29. jaanuar 1963, I 7, 24–44.

¹⁷ EKP KK informatsioon NLKP KK parteiorganite osakonnale Kohalike nõukogude ja ENSV ülemnõukogu valimiste ettevalmistamise käigust, 14. veebruar 1963, ERAF 1.280.21, 1–7.

Eelkirjeldatud saadikukandidaatide kinnitamise protseduurile viitab ka vahejuhtum 1955. aasta ENSV Ülemnõukogu valimiste ettevalmistuse ajal. 25. jaanuaril 1955 saadeti EKP KK I sekretäri Johannes Kåbini allkirjaga palvekiri NLKP KK-le sooviga vahetada ENSV ÜN saadikukandidaate kuues valimisringkonnas.¹⁸ Nähtavasti oli EKP KK võrreldes 1963. aastaga teatud surve all, sest valimisteni oli vaevalt üks kuu ning hiljemalt 20 päeva enne valimisi pidi lõppema saadikukandidaatide registreerimine.¹⁹ Sellele, et küsimus ei olnud ainult hüpoteetiline, osutab 15. jaanuaril 1955 parteikomiteedele korraldatud instruktaaž, kus seletati, kus ja millal tuli kandidaadid valimisteks üles seada. Nimelt ei sätestanud NSV Liidu valimismäärustik mitte saadikukandidaatide ülesseadmise, vaid ainult registreerimise tähtajad. Tartu Linnakomitee informatsiooni järgi 12. veebruarist 1955, milles osutati EKP KK-s toimunud instruktaažile, selgub, et Tartus korraldati Ülemnõukogu saadikukandidaatide ülesseadmise koosolekud 18.–20. jaanuarini.²⁰

Tartu näitel võib oletada, et analoogseid koosolekuid korraldati samal ajal üle kogu Eesti. Sellest järeldub, et 25. jaanuariks 1955, kui EKP KK esitas taotluse vahetada välja kuus saadikukandidaati, pidid parteiorganid, kaasa arvatud NLKP KK, olema nimekirjad üle vaadanud ja kinnitanud ning suure tõenäosusega oli saadikukandidaate juba tutvustatud valimiskoosolekutel. Ajapuudusest hoolimata ei kujunenud muudatuste sisseviimine NLKP KK-s ainult vormistamiseks. Moskva nõustus kõigi kuue esitatud kandidaadi mahavõtmisega, kuid kuuest uuest saadikukandidaadist aktsepteeriti viis. Sellest lähemalt allpool.

Kui saadikukandidaatide kinnitamine parteiorganites on dokumentaalselt tõestatav fakt, siis nende eelneva valiku protseduuri kohta on andmeid minimaalselt. Mis puutub Eesti NSV Ülemnõukokku, siis toimus liiduvabariigi rahvaesinduse saadikukandidaatide valimine vähemalt kahel tasandil: EKP KK-s ja kohalikes parteikomiteedes. Lisaks juba eelpool nimetatud J. Kåbini informatsioonile 14. veebruarist 1963 ja sama aasta 16. veebruari kirjale leiab kandidaatide valiku kohta andmeid EKP KK Presiidiumi 19. veebruari 1963 otsusest, mis oli ajendatud parteiorganite osakondade 16. veebruari kirjast. Selles kohalike parteikomiteesid saadikukandidaatide ebaõige valiku tõttu kritiseerivas otsuses kirjutati: „EKP linna-, rajooni-, põllumajandusliku ja tööstusliku tootmise bürood ei soovitanud Eesti NSV Ülemnõukogu koosseisu parimaid inimesi, töölisi – tootmistöö eesrindlasi, kolhoosnikuid, insener-tehnilisi töötajaid, põllumajanduse spetsialiste, teadlasi, kultuuri- ja kunstitegelasi.“²¹ Viidet poliitilisele eliidile, partei ja nõukogude asutuste töötajatele, otsusest ei leia. Sellest võib loogiliselt järeldada, et kohalike parteikomiteede kompetents oli ülemnõukogu saadikukandidaatide esitamisel piiratud. Ilmselt jäi nende ülesandeks välja otsida kohaliku tähtsusega saadikukandidaate töölistkonna, kolhoosnike ja haritlaskonna hulgast, aga kõrgema kategooria saadikukandidaatide leidmine ja ringkondadesse jaotamine oli EKP KK rida.

Kandidaatide esitamisega haakub otseselt ka nende taustakontroll. 1963. aasta valimiste ettevalmistuse faasis koostatud materjalid valgustavad antud küsimust küllaltki põhjalikult. EKP KK informatsioonist, millele on juba korduvalt osutatud, selgub, et keskkomitees teostatud kontrolli tulemusel tuli EKP kohalike komiteede väljapakutud kandidaatidest asendada 14.²² Kuna nimetatud küsimuses vormistati ka ametlik otsus, mis oli ülemnõukogu

¹⁸ EKP KK pöördumine NLKP KK-sse, 25. jaanuar 1955, ERAF 1.159.251, 24.

¹⁹ Siin on viidatud 1950. aastal kehtestatud valimismäärustikule ja nende lisadele. Vt: Truuväli, 25–31.

²⁰ EKP Tartu Linnakomitee informatsioon EKP KK-le, 12. veebruar 1955, ERAF 1.159.232, 126–130.

²¹ EKP KK Presiidiumi otsus „Mõnede parteikomiteedepoolt tehtud vigadest Eesti NSV Ülemnõukogu saadikukandidaatide valikul,“ EKP KK Presiidiumi protokoll nr 11, 19. veebruar 1963, ERAF 1.4.2879, 45–46.

²² EKP KK informatsioon NLKP KK parteiorganite osakonnale, 14. veebruar 1963, 2.

valimiste puhul pretsedenditu, siis võib oletada, et kohalike parteikomiteede eksimusi ja praaki loeti liiga suureks, et seda maha vaikida.

Võimalik, et vahejuhtum saadikukandidaatidega oli põhjustanud sedavõrd suure resonantsi, mis kostus Moskva kõrvu. 1963. aasta 16. veebruari parteiorganite osakondade kirjast võib välja lugeda, et EKP Rakvere rajoonikomitee sekretär Richard-Paul Keer oli hakanud mõne kandidatuuri sobivuses kahtlema alles siis, kui kooskõlastamise järg oli jõudnud juba NLKP KK-ni.²³ Ehkki EKP KK mõistis Keeri põikpäisuse Eesti parteijuhtide suhtes hukka, ei järgnenud tema suhtes sanktsioone. Need oleksid olnud ka ennatlikud, sest lõplik saadikukandidaatide nimekirja kinnitati, nagu eelnevalt juba mainitud, alles 29. jaanuaril 1963 ning sekeldustest hoolimata püsiti paraja varuga ajagraafikus. Võimalik, et EKP KK võimendas vahejuhtumit ja taotles NLKP KK-lt plusspunkte, näidates liiduvabariigi parteijuhtide ideoloogilist valvsust ja tõhusat kontrolli kohalike parteikomiteede üle.

Tulles tagasi EKP KK jaoks kõlbmatute saadikukandidaatide juurde võib üldistatult märkida, et keskkomitees opereeriti peamiselt poliitilist ja moraalselt laadi argumentidega. Leiti saadikukandidaatide lähisugulaste kompromiteerivaid eluloolisi fakte: kes oli võidelnud Saksa sõjaväes, kes põgenenud Läände või kes oli varastanud riigi vara. Tartus jäeti ülemnõukogu saadikukandidaadiks kinnitamata õpetaja ametit pidanud F. Viikna, kellele pandi süüks venna ja õe põgenemist Eestist 1944. aastal. Kohtla-Järve valimisringkonnas ei sobinud saadikukandidaadiks lisaku sovhoosi seatalitaja Õie Reiska, kelle taustakontrollis ilmnes, et tema abikaasa oli olnud metsavend. Keskkomitee informatsiooni kohaselt oli Reiska abikaasa 1949. aastani „bandiitide aktiivne abistaja“, astus 1949. aastal „bandesse“ ja langes 1953. aastal.²⁴ Äärmiselt ebaseadlikult valgusesse asetati Rakvere rajooni Vilde nimelise kolhoosi seatalitaja V. K., kellele heideti ette juhuslikke meessuhteid ning väideti, et vaatamata „heale palgale“ pidas naine oma kodus majapidamises kuni kolme siga, kelle liha ta müüs turul. See-eest Vinni sovhoosi traktorist Voldemar Leiten praagiti välja põhjendusel, et tema ema ja vend olid segatud sovhoosi teravilja vargusesse. Teistsuguse pöörde võttis elektrik J. Rozovi juhtum, kes kavatseti üles seada Sillamäe valimisringkonnas. Keskkomitee teadis, et tema vanaisa ja isa olid olnud vaimulikud, kusjuures isa oli mõistetud kiriku vara riisumise eest süüdi. Rozov polevat sealjuures varjanud isa süüdimõistmist ega oma päritolu ning väljendanud vestluses EKP KK esindajatega enda sobimatust kandideerimiseks ülemnõukogusse. Nendel põhjustel panid EKP KK aparadi töötajad kogu vastustuse Rozovi asjas Sillamäe linnakomiteele.²⁵

Teistsugune nägi olukord välja 1955. aastal, mida eelnevalt lühidalt puudutati kuue saadikukandidaadi asendamisega seoses. Tol korral motiveeriti nelja saadikukandidaadi väljavahetamist nende isikuomaduste ning ametialaste rikkumistega. Ühel juhul viidati ka saadikukandidaadi tervisele.²⁶ Ainult ühel juhul võib saadikukandidaadi asendamist seostada poliitiliste motiividega. Nimelt palus ENSV juhtkond NLKP KK-lt nõusolekut vahetada Antsla valimisringkonnas kompromiteerivate materjalide ilmsikstuleku tõttu välja J. Peets, kelle asemel pakuti agronoom I. Koovitsat, kes teadmata põhjustel siiski ülemnõukogu saadikukandidaadiks ei jäänud.²⁷

²³ „Oletatavatest vigadest Eesti NSV Ülemnõukogu saadikukandidaatide valimisel,” 12.

²⁴ Ibid., 12, 13.

²⁵ Ibid., 11–14.

²⁶ EKP KK pöördumine NLKP KK-sse, 25. jaanuar 1955, 24.

²⁷ Antsla valimisringkonnast sai ENSV Ülemnõukogusse hoopis kultuuriminister Aleksander Ansberg.

Kahe juhtumi valguses näib, et saadikukandidaatide asendamist esines eelkõige kohalike parteikomiteede poolt esitatud kandidatuuride korral. Kui vaadata põhjendusi, mida esile toodi, siis saab selgeks, et Stalini-järgsel ajastul süvenes kaadripoliitikas topeltmoraal. Kui Jõgeval eemaldati kohaliku parteikomitee poolt soovitatud karjatalitaja H. P., sest tema vend oli teeninud Saksa armees ning õde elas Lääne-Saksamaal,²⁸ siis Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Arnold Green, kes oli varjanud Kaitseliitu kuulumist ning saanud selle eest 1954. aastal parteilise karistuse,²⁹ võis kandideerida valitavatesse organitesse ja olla koguni Eesti NSV täitevõimu tipus. Arnold Green oli oma mineviku kohta väga kergelt pääsenud, aga temasarnaseid oli võimuladvikus veel. Siit järeldub, et EKP KK kontroll ei puudutanud EKP KK nomenklatuuri kuuluvaid funktsionäre, kelle eluloolised andmed pidid olema juba varem vastavate riikliku julgeoleku organite ja parteikomiteede poolt läbi uuritud, vaid kohalike parteikomiteede esitatud saadikukandidaatide tööliste ja kolhoosnike hulgast, kes olid väljaspool oma kodukanti tundmatud. Teisiti öeldes oli EKP KK nomenklatuuri pääsenutel suurem šanss süsteemis püsida kui altpoolt nn tootvalt töölt tulnutel, kelle ankeetandmete puhtusesse suhtuti tõsisemalt.

Eelnevalt on analüüsitud saadikukandidaatide esitamist ja kandidaadiks kinnitamist välistavaid asjaolusid teatud kategooriate puhul. Ent mille alusel ülemnõukogu komplekteeriti? Tõenäoliselt olid kohtadel olemas üleliidulised instruksioonid. Rahvaesinduse komplekteerimisel tuli arvesse võtta saadikukandidaatide vahedkordi tegevusalade kaupa, rahvuse ja soo järgi ning ilmselt ka vanuselist struktuuri ja kandidaatide haridust. Baltikumis puututi sovetliku rahvaesinduse komplekteerimise põhimõtetega kokku juba 1940. aasta suvel. Nädal aega enne Leedu Seimi valimisi 7. juulil 1940 edastasid Moskva emissarid Leedus NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehele Vjatšeslav Molotovile võrdlemisi detailse ülevaate tulevase Leedu parlamendi koosseisust, milles kirjeldati rahvaesindajate jaotust rahvuse, parteilise kuulumuse ning sotsiaalse seisundi järgi.³⁰ Sarnane jaotusplaan oli tõenäoliselt olemas ka Eesti parlamendi uue koosseisu kohta.

Sagedamini toodi statistilistes ülevaadetes välja ülemnõukogu sooline, aga ka sotsiaalne koosseis ehk tööliste ja kolhoosnike osakaal. Kui jälgida Balti liiduvabariikide ülemnõukogu koosseisude näitajaid, siis ilmneb, et need muutusid aasta-aastalt sarnasemaks. 1959. aastal valitud ülemnõukogus oli töölisi ja kolhoosnikke Leedus 43%, Lätis 39% ja Eestis 40,8%, 1963. aastal aga vastavalt 54%, 48,7% ja 47,2%.³¹ Nende näitajate võrdlus osutab, et prioriteediks oli nn tootvalt tööl hõivatud saadikute arvu suurendamine. Eelnevat kinnitab EKP KK I sekretäri Johannes Käbini 1963. aastal NLKP KK-le saadetud informatsioon, milles ENSV liider rõhutas, et ülemnõukogu saadikute arvu suurenemisega 52 saadiku võrra „olevat võimalik suurendada saadikute arvu, kes „vahetult töötavad tootmises““.³² EKP KK esitas ülemnõukogusse 84 töölist ja kolhoosnikku, mida pidi olema 30 inimese võrra rohkem kui 1959. aastal; ülemnõukogu statistika kohaselt suurenes kirjeldatud kategooria isegi 33 inimese võrra.³³ Hämmastavalt ühtlaseks olid kolme liiduvabariigi rahvaesindused muutunud tööliste-kolhoosnike esindatuse poolest 1970. aastate alguseks. NSV Liidu liiduvabariike tutvustava teatmiku andmetele tuginedes nägi 1971. aastal kokku tulnud ülemnõukogudes

²⁸ „Oletatavatest vigadest Eesti NSV Ülemnõukogu saadikukandidaatide valimisel,” 13–14.

²⁹ Greeni parteiline karistus kustutati 1958. aastal. Arnold Greeni parteikomisjoni toimik, ERAF 1.7.1745.

³⁰ Paavle, „Anneksioon,” 132–133.

³¹ *Очерки развития государственности Советских Прибалтийских республик 1940–1965 годы* (Tallinn: Eesti Raamat, 1965), 175.

³² EKP KK informatsioon NLKP KK parteiorganite osakonnale, 14. veebruar 1963, 2.

³³ *Очерки развития*, 175.

vastava kategooria saadikute osakaal välja järgmine: Eesti NSV-s 50,2%, Läti NSV-s 50,3% ja Leedu NSV-s 50,3%. Kui siia lisada Eestist kaugemal asunud liiduvabariigid nagu Kasahhi NSV või Turkmeeni NSV, kus need näitajad olid vastavalt 50% ja 50,1%, siis ei ole võimalik enam rääkida juhuslikust kokkusattumisest.³⁴

Samasugused tendentsid ilmnevad ülemnõukogu soolises koosseisus. 1970. aastate alguks oli ka naiste osakaal liiduvabariikide rahvaesindustes enam-vähem võrdne. Viie liiduvabariigi võrdluses nägi 1971. aastal pilt välja järgmine: Leedu NSV-s 32,3%, Eesti NSV-s 33,3%, Läti NSV-s 34,2%, Turkmeeni NSV-s 35% ja Kasahhi NSV-s 35,2%.³⁵

Kas ülemnõukogu komplekteeriti kvootide alusel? Seni, kuni pole leitud alusdokumente kvootide määramise kohta, võime lihtsalt konstateerida, et ülemnõukogud komplekteeriti kindlate põhimõtete järgi, kus olid lubatud teatavad kõrvalkalded, mis võisid olla tingitud regionaalsest eripärast.

Valimised

Eelnevat kokku võttes saab väita, et sovetlike valimiste puhul olid kõige olulisemad otsused langetatud juba enne valimispäeva. Valimispäeva suurimaks väljakutseks oli valijate hääletama saamine. Selle pidi kindlustama valimisagitatsioon, mida tehti enne hääletuspäeva kui ka hääletuspäeval eesmärgiga saada valimiskastide juurde võimalikult palju kodanikke. Agitaatoritel ja valimiskomisjoni töötajatel tuli veenda kahtlejad, mis tõenäoliselt paljudel juhtudel õnnestus, sest enamasti puudutati aruannetes neid juhtumeid, kus selgitustöö siiski tulemusi ei andnud. 1955. aastal pidas EKP Tartu rajoonikomitee sekretär Rudolf Meijel vajalikuks informeerida ülemusi Tallinnas kahest „ebaõnnestumisest“. Esiteks keeldus Võnnu külanõukogus „vaatamata agitaatorite, komisjoni liikmete jt selgitustööle“ hääletamast metsatöölaine Eduard Korjus. Meijel teadis, et mees oli ennast 1953. aastani metsas varjanud ja olevat põhjendanud oma keeldumist ettekäändel, et tema vennal oli nõukogude kohtu poolt valimisõigus ära võetud.³⁶ Teiseks olevat hoolimata agitaatorite korduvast koduskäimisest jätnud valima tulemata ehitustöölaine Voldemar Piho, kes „lubas tulla hääletama ennelõunal, kuid hiljem „kadus“ kodust teadmata kuhu“.³⁷

Need ei olnud kaugeltki üksikjuhtumid, kuigi keeldujate arv oli sovetlikel valimistel siiski suhteliselt väike, mida vaadeldakse põhjalikumalt allpool.

Sõltumata agitatsiooni või valijate mõjutamise efektiivsusest olid sovetlike valimiste tulemused juba ette teada ning nad tuli üksnes vormikohaselt koostada ja avaldada. Ülemnõukogu valimistel ei esinenud kordagi juhtumit, et saadikukandidaat ei oleks saavutanud vajalikku absoluutset häälteenamust,³⁸ mida nõudis NSV Liidu valimissüsteem valituks osutumiseks. Kohalike rahvasaadikute valimistel esines äärmiselt harva kandidaadi põrumist,³⁹ kuid see ei mõjutanud üleliiduvabariigilist häälte osakaalu saadikukandidaatidele, mis küündis sellest hoolimata 100%-ni.

³⁴ NSV Liit. *Teatmik*, koost V. Tarmisto jt (Tallinn: Kommunist, 1973), 74, 95, 101, 135 145.

³⁵ Ibid.

³⁶ EKP Tartu Rajoonikomitee informatsioon EKP KK-le, 28. veebruar 1955, ERAF 1.159.232, 270.

³⁷ Ibid.

³⁸ Minimaalselt tuli saavutada üle poole kõigist ringkonnas antud ja kehtivaks tunnistatud häältest. – Sildmäe, 55.

³⁹ Kohalikel valimistel 1948. aastal osutus mittevõitluseks kuus vallanõukogu ja kaks külanõukogu saadikukandidaati. Indrek Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, doktoritöö, Juhendaja Aadu Must (Tartu, 2009), 118; 1963. aastal jäid valimata kaks külanõukogude saadikukandidaati. “Kokkuvõte

Juba ainuüksi mõnikümmend vastuhäält nõudsid olukorra selgitust ja uurimist kohtadel. Enam kui 100 vastuhääle puhul tuli teha juba tõsisemad järeldused. 1955. aasta ülemnõukogu valimistel põhjendas EKP Keila Rajoonikomitee sekretär Nikolai Turkestanov karjatalitaja Leida Tammisele Klooga valimisringkonnas antud 116 vastuhäält nõrga agitatsioonitööga.⁴⁰ Sellest hoolimata sai Tammis üle 90% valijate toetuse ja loomulikult valiti Eesti NSV Ülemnõukogusse.

Sovetlike valimiste tulemuste korrektsust on püütud vähemalt ühel korral tagantjärele kontrollida. Võimalikuks osutus see Saksa okupatsiooni ajal 1942.-1943. aastal 1940. aasta Riigivolikogu valimistega, mille dokumentatsioon oli alates protokollidest ja lõpetades hääletamisedelitega olid okupantide vahetumise käigus arhiivis säilinud. Milliste tulemusteni siis jõuti? Kontrolli teostajad järeldasid, et tegelik valimisprotsent oli 1940. aastal 80,1 ametliku 84,1 asemel ning Eesti Töötava Rahva Liidu (ETRL) kandidaatidele anti 91,6% poolthääli ametliku 92,8% asemel. Ametliku statistika lahkuminekut tegelikest tulemustest seletati järgmiselt: esiteks vähendati valimisõiguslike elanike arvu, teiseks loeti kehtetuid sedeleid kehtivateks ning kolmandaks arvati ainsale valimistele kandideerima jäänud vastaskandidaadile Jüri-Rajur Liivakule antud hääled ETRL-le.⁴¹ Mida Saksa okupatsiooni ajal teostatud uurimine näitas? Esiteks seda, et ebaausalt korraldatud 1940. aasta valimiste tulemusi võltsiti, teiseks tõid nad aga esile tõsiasja, et erinevused ametliku statistika ja tegelike tulemuste vahel olid suhteliselt väikesed. Antud valguses võiks seda põhjendada valijate ilmse frustratsiooniga või hirmuga, mida tekitasid opositsiooniliste kandidaatide eemaldamine, järsud ühiskondlikud muutused ning valijate mõjutamine.

Indrek Paavle kahtleb 1940. aasta sovetlike riigikoguvalimiste osavõtu ja valimistulemuse kriitilise analüüsi järeldustes. Ta väidab, et isegi järelkontroll ei saa tuvastada valimiste tegelikku osalusprotsenti ega valimistulemust. Paavle toob välja kaks olulisemat vastuargumenti: esiteks ei olnud võimalik kontrollida, kui palju sedeleid lisati juurde komisjonide poolt ning teiseks ei pidanud valija esitama jaoskonnas isikuttõendavat dokumenti, mistõttu võis ta hääletada mitu korda ja ka nende eest, kes valima ei tulnud.⁴²

Indrek Paavle osundatud meetodid ei iseloomustanud valimisi kaugeltki ainult 1940. aastal, vaid olid sovetlikus süsteemis tavalised, ehkki vastuvaidlematuid tõendeid võltsimiste kohta on keeruline avastada. Saab tuua vaid ühe näite, mis ei ole kindlasti üksikjuhtum, vaid ilmselt tahtmatu viga parteikomitee informatsioonis, mille kaudu on võimalik teha üldistusi. Nimelt edastas EKP Valga Kolhoosi- ja Sovhoositootmise Valitsuse parteikomitee sekretär N. Vlassov pärast 1963. aasta märtsivalimisi EKP KK-le järgmise teate: „Hummuli küla Tööraha Saadikute Nõukogu valimisringkonnas nr. 14 esines valimismäärustiku rikkumine, mis seisnes selles, et väljaantud 29 valimisedeli asemel oli valimiskastis peale avamist 31 sedelit,

ENSV Ülemnõukogu ja kohalike töörahva saadikute valimistest,” EKP KK sekretäri Leonid Lentsmani NLKP KK parteiorganite osakonnale saadetud informatsioon, 19. märts 1963, ERAF 1.280.21, 9. 1975. aastal ei kogunud kaks saadikukandidaati absoluutset hääleteenamust Hiiumaa ja Kohtla-Järve rajoonis ning samasugune näide on ka 1985. aastast, kui kohalike rahvasaadikute nõukogude valimistel ei saavutanud ühes Harju rajooni valimisringkonnas külanõukogu saadikukandidaat üle poole valimisringkonna valijate häältest. Selle tõttu ei olevat teda ka valitud saadikuks. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi koosoleku protokoll nr 49, 3. juuli 1975, ERA R-3.3.9772, 3, 4; Otsus Eesti NSV Ülemnõukogu üheteistkümnenda koosseisu ja kohalike rahvasaadikute nõukogude valimiste kohta, 28. veebruar 1985, ERA R-3.3.13633, 1–3.

⁴⁰ EKP Keila Rajoonikomitee informatsioon EKP KK-le, 28. veebruar, 1955, ERAF 1.159.232, 370–375.

⁴¹ Liivi Uuet, “1940. aasta Riigivolikogu valimiste dokumentide saatus ning arhivaaride missioon,” *Tuna*, nr 3 (2000): 76–81.

⁴² Paavle, “Anneksioon,” 140–144.

nendest 16 vastu.“⁴³ Antud vahejuhtum sai kummalise lahenduse. Hoolimata valimisseaduse ilmest rikkumisest ei tühistatud valimistulemusi ning selles ringkonnas saadikukandidaadiks esitatud Asta Veeperv jäi külanõukogusse valimata, sest ta ei kogunud üle 50% valijate toetust, mis oli nõutav valituks saamiseks.

Siiski tuleks püstitada küsimus, kas on võimalik nõukogude allikate põhjal teada saada kui suur osa kodanikke tegelikult valimistel osales ning kui palju anti saadikukandidaatidele vastuhääli?

Kui isegi valimisedelite järelkontroll ei anna usaldusväärset teavet ning võltsinguid on peaaegu võimatu tagantjärele välja selgitada, on ikkagi võimalik valimistega seonduva informatsiooni põhjal saada teatud ettekujutus hääletamisest keeldunute kohta ning mõnel juhul ka kõrvalehoidnute kohta. 1950. aastate ja 1960. aastate kohalike parteikomiteede informatsioonides, mis lähetati EKP KK-le on valimistest keeldunud üldjuhul toodud ära nimepidi. Koos keeldujatega on sellest perioodist andmeid nende kohta, kes valimispäeval kodust lahkusid ja jätsid valimata. Ainsaks selgepiiriliseks kontingendiks, kes järjekindlalt keeldusid sovetlikel valimistel osalemisest olid Jehoova tunnistajad, kelle usupõhimõtted ei luba sõltumata režiimist valimistel osaleda. Usulistel põhjustel keeldujate osakaal oli keeldujate hulgas märkimisväärne, ehkki absoluutarvud olid väikesed. 1963. aastal langes 206-st fikseeritud keeldumisjuhtumist 56 usklikele.⁴⁴ Teiseks sagedaseks ettekäändeks toodi kehvad elamistingimused, mida võimud keeldumise põhjusena nähtavasti aktsepteerisid, sest vastasel korral oleks osutatud agitaatorite selgitustööle selliste valijatega. Kõige sagedamini oli taolisi põhjendusi Kohtla-Järvel, kus oli ametlikel andmetel võrreldes teiste Eesti piirkondadega suhteliselt palju valimistest eemalejäänuid. Näiteks 1963. aastal loetles EKP Kohtla-Järve linnakomitee sekretär A. Kotov 35 nime, kes valimistest keeldusid⁴⁵ ja 1967. aastal linnakomitee sekretär J. Lüllemets 48 nime. Pooled keeldujatest nimetasid põhjusena viletsaid korteriolusid. 1963. aastal loetleti 66 keeldumisjuhtu, mida põhjendati halbade elamistingimustega.⁴⁶ Muidugi võis siin olla ka tegemist vaid võimaluse ärakasutamisega korteriolude parandamiseks.

Vaadates ametliku statistika põhjal nõukogude valimistel mitte hääletanuid, st nii keeldujaid kui ka neid, keda eraldi ei käsitletud, oli see liiga väike, et olla usaldusväärne, ulatudes maksimaalselt mõne tuhandeni. 1963. aastal jättis valimata natuke vähem kui 4000 kodanikku,⁴⁷ mis oli sealjuures üks suurimaid absoluutarve Eesti NSV sõjajärgsetel valimistel, ehkki see moodustas kõigest 0,45% valijate koguarvust. Reeglina ulatus kõrvalajäänute arv ametlikult üksnes paari tuhandeni. Samas suurusjärgus oli valimisstatistika järgi vastuhäälte osakaal, mis muutus enamasti sünkroonselt osalusprotsendiga, mis muudab vastava näitaja veelgi kaheldavamaks. Alates 1950. aastatest kuni 1990. aasta ENSV Ülemnõukogu valimisteni loeti kõige rohkem vastuhääli 1963. aastal ehk 4070.⁴⁸

Nende näidete põhjal ei ole võimalik teha kaugeleulatuvamaid järeldusi tegeliku valijate arvu ja poolthäälte arvu kohta. Suure tõenäosusega mõlemad näitajad aegamööda kasvasid, sest

⁴³ EKP Valga Kolhoosi ja Sovhoositootmise Valitsuse Parteikomitee informatsioon EKP KK-le, dateerimata, ERAF 1.272.2, 319.

⁴⁴ NLKP KK-le saadetud kokkuvõte ENSV Ülemnõukogu ja kohalike tööraha saadikute valimistest, 19. märts 1963, ERAF 1.280.21, 12.

⁴⁵ EKP Kohtla-Järve linnakomitee koostatud nimekiri kodanikest, kes keeldusid 17. märtsil 1963 hääletamisest, ERAF 1.272.2, 101–102.

⁴⁶ NLKP KK-le saadetud kokkuvõte ENSV Ülemnõukogu ja kohalike tööraha saadikute valimistest, 12.

⁴⁷ Ibid., 8–13.

⁴⁸ Ibid, 8.

ebademokraatlike valimistega kohaneti ning nendest sai nõukogude elustiili lahutamatu osa. Pealegi ei nõudnud valimiskohustuse täitmine suurt vaeva ning lisaks sisutühjadele valimistele leidis tolaeagues ühiskonnas väga palju muudki ebapraktilist ja absurdset.

Lõpetuseks pöördume teema kokkuvõtmiseks 1980. aastate lõpul koostatud valimiste dokumentide juurde ning vaatleme 2003. aastal ilmunud ajaleheartiklit kuni 1980. aastate lõpuni tüüpilise pealkirja „Kommunistide ja parteitute bloki poolt hääletas 99% valijatest!“ all. Ajakirjanik Allar Viivik kirjutab loo vestluse põhjal nõukogude valimiste valimiskomisjonide endiste liikmetega. Viimased oletasid, et valimistest osavõtt ei küündinud küll 99% -ni nagu ametlikult kirjutati, aga siiski ulatus see 85–90%-ni.⁴⁹ See osalusprotsent on kindlasti ülepakutud ja valimiskomisjoni liikmete meenutused ei veena oponente.

Pidades tõenäoliseks, et Viiviki edastatud oletuslik osalusprotsent jääb Eesti NSV hilisemasse perioodi, mida mäletasid küsitatud eredamini, siis võtame indikaatoriks 1980. aastate lõpu ENSV Ülemnõukogu asendusvalimised, mis toimusid juba suuremate ühiskondlike muutuste künnisel. Nende valimiste kaudu paigutati väljalangenud ülemnõukogu saadikute asemele uued.

Vormiliselt ei saa kuni 1988. aastata lõpuni korraldatud ülemnõukogu asendusvalimisi pidada ühegi kriteeriumi alusel demokraatlikeks, sest endiselt puudus valijaskonnal valikuvõimalus saadikukandidaatide vahel. Suurema usaldusväarsuse valimistulemuste suhtes 1987. ja 1988. aastal tekitavad ametlikud resultaadid, mis mõnevõrra erinesid varasemast ajast ega olnud enam trafaretsed 99,8 või 99,9%. Arvatavasti olid muutused tunnistuseks avalikustamise protsessist. 21. juunil 1987 korraldati ülemnõukogu asendusvalimised seitsmes valimisringkonnas. Valimisaktiivsus jäi vahemikku 95,5–100%.⁵⁰ Narva ja Avinurme valimisringkonnas, kus kandideerisid vastavalt EKP Narva linnakomitee I sekretär Vladimir Malkovski ja Kohtla-Järve rajoonikomitee I sekretär Nina Mihhejeva, registreeriti osavõtuks 100%, kuna Pärnus, kuhu oli kandideerima pandud parteitu lukksepp Anatoli Timoštšenko, fikseeriti hääletanute protsendiks 95,5%.

1988. aastaks oli olukord mõnevõrra muutunud. 23. oktoobril korraldati valimised Vinni, Tamsalu ja Rakvere Lauristini valimisringkondades. Ainult Vinnis tõusis hääletanute protsent üle 90, olles 91,95%. Tamsalus osales 84,6% ja Rakvere Lauristini valimisringkonnas ainult 78,5%.⁵¹ Sellega ei olnud valimisaktiivsus 1988. aastaks oma põhja veel saavutanud. Kolm nädalat hiljem toimunud asendusvalimised Haljalas ja Tallinna Nooruse valimisringkonnas, kus kummaski oli seatud üles kaks kandidaati, tuli Tallinnas valimiskastide juurde kõigest 74% , Haljalas see-eest 91,4%.⁵² 1988. aasta valimiste tulemusi võib üksikute ringkondade näitel tõlgendada mitmeti. Esiteks kõnelevad need ühiskonnas alanud muudatustest, mis mõjutasid kindlasti valijate käitumist. Kujunema hakkas passiivne valijaskond, kes demokraatia korral erinevatel põhjustel hääletama ei lähe. Sellegipoolest oli valimisaktiivsus ikkagi erakordselt kõrge, sest tegemist oli asendusvalimistega ja endiselt oli valimisringkondades enamasti üles seatud üks kandidaat.

Mõnevõrra kõnekamad on hääletustulemused samast perioodist. Vladimir Malkovski ja Nina Mihhejeva poolt hääletasid 1987. aastal ametlikel andmetel vastavalt 99,83% ja 99,46%

⁴⁹ Allar Viivik, „Kommunistide ja parteitute bloki poolt hääletas 99% valijatest!“ *Õhtuleht*, 1. märts 2003.

⁵⁰ Otsus väljalangenud saadikute asemele Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute valimiste tulemuste kohta, 25. juuni 1987, ERA R-3.3.14174, 2–4.

⁵¹ Otsus väljalangenud saadikute asemele Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute valimiste tulemuste kohta, 4. november 1988, ERA R-3.3.14502, 1–3.

⁵² Ibid.

hääletanutest,⁵³ aga 1988. aasta oktoobris andis Vinni valimisringkonnas ülipopulaarsele Edgar Savisaarele oma hääle 99,95% osavõtjaid ja EKP KK I sekretärile Vaino Väljasele Rakvere valimiringkonnas 99,75%.⁵⁴ Mõlemal korral, kuigi rohkem kui aastase vahega, sai valija hääletada ainult ühe kandidaadi poolt. Seetõttu võib väita, et ühiskondlikud muutused ei mänginud alternatiivide puudumise tõttu ainsat rolli hääletustulemuse kujunemisel, kuigi ei saa salata, et Vaino Väljas ja Edgar Savisaar olid sel momendil väga populaarsed. Siiski näib tõenäoline, et kes juba valima läks, hääletas kandidaadi poolt, sest vastu hääletada ei olnud mõtet. Niikui oleks üles seatud saadikukandidaat osutunud valituks.

Kokkuvõte

Sovetlikud valimised ei mõjutanud totalitaarse riigi juhtimist ega nõukogude ühiskonda. Nendel valimistel ei küsitud valija tahet, vaid need olid rituaalseks toiminguks ja Nõukogude „demokraatia“ manifestatsiooniks. Ometi panustati sisutühjadesse valimistesse üsna palju aega ja raha. Valimiste ettevalmistamine kätkes endas tervet rida bürokraatlikke ning vähem ja rohkem rutiinseid protseduure, mida toimetati osaliselt kooskõlas valimisseadustikuga, aga saadikukandidaatide väljavalimine ja kinnitamine allutati parteilisele kontrollile, mis polnud avalikult teada. Kuna sovetlikel valimistel seati igas valimisringkonnas kommunistliku partei organite otsusel üles ainult üks kandidaat, siis võisid väljavalitud tunda ennast sisuliselt rahvasaadikutena juba enne valimiste päeva. Sõltumata valimiste tegelikust osavõtust ja tulemustest, millest Nõukogude allikad vaikivad, ulatus ametlik valimisaktiivsus ligi 100%-ni nagu ka saadikukandidaatidele antud häälte osakaal. Kõigest hoolimata leidub sovetlike valimiste kohta allikad, mis sisaldavad väärtuslikku informatsiooni. Enamasti kõnelevad need valimistel esinenud juhuslikest kurioosumitest ja valimiste korralduses esinenud vigadest, aga nende üksikjuhtumite põhjal on võimalik luua seoseid ning leida paralleele, mis kokkuvõttes võimaldavad anda adekvaatse pildi valimiste korraldusest ja tulemustest.

⁵³ Otsus väljalangenud saadikute asemele Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute valimiste tulemuste kohta, 25. juuni 1987, 2004.

⁵⁴ Ibid.